

Babucs Zoltán

A második világháború emlékezete

„Hát '42 augusztus végén kaptunk egy borzasztó nagy támadást. Egyik sebesült bajtársamat vonszoltam be a kötözőhelyre, miközben az embereim otthagyták a géppuskát és a ruszki elvették aztat. A ruszki meg elkezdtek vele löni. Hinnyre az anyátokat, megismertem a fegyverünk hangját! Váradi Vilmos zászlós úrtól engedélyt kértem, hogy az irányzómmal és még két gyerekkel visszaszerezem a fegyvert. Kúszva közelítettük meg az állást, csendben szétszedtük a »Schwarzjósokát« (pontosabban: 07/31 M. Schwarzlose géppuska), felkaptunk két rakasz lőszert, amikor egy Iván meglepett minket! Abban a pillanatban kibiztosítottam egy gránátot és a ruszkihoz vágtam! Nagyot csattant, aztán visszamentünk a fegyverrel a mieinkhez, míg sűrűn lődöztek ránk.”¹

A *Honvédségi Közlöny* 1943/10. számában közöltek szerint Szollár János szakaszvezető az ellenség előtt tanúsított magatartásáért megkapta a Magyar Bronz Vitézségi Érmét. Mint minden adományozásnál, itt sem közölték a haditettet, melyet aztán 63 esztendővel később az egri 14. gyalogezred tisztese személyesen idézett fel nekem.

A második világháborúval foglalkozó magyar hadtörténetírás meglehetősen behatárolt keretek közé szorult az 1989 előtti Magyarországon, hiszen kötelező jelleggel idomulnia kellett a „bűnös nemzet” és az „utolsó csatlós” terminológiához. Háborús részvételünket már eleve elítélve, annak okait csak „osztályharcos” szemlélet alapján lehetett vizsgálni, a magyar hadsereg részvételével elnagyoltan, a hazai ellenállás szerepét pedig maximálisan túlhangsúlyozva volt ildomos foglalkozni.

A második Mohácsként aposztrofált doni katasztrófa azonban foglalkoztatta – és mindmáig foglalkoztatja – a magyar közvéleményt. Levéltári dokumentumokon alapuló, új szemléletet tükrözött Nemeskürthy István 1972-ben megjelent *Requiem egy hadseregért* című kötete, amely nagy érdeklődésre tartott számot.²

Míg az egykori ellenállókkal riportok készültek, avagy megírták visszaemlékezéseiket, addig a háborúban részt vett honvédekkel és tisztekkel vajmi keveset foglalkoz(hat)tak, bár az 1960-as évektől kezdve leadhatták visszaemlékezéseiket a Hadtörténelmi Levéltárba.³ Ezzel szemben a nyugati emigrációban már jóval korábban felismerték az oral history jelentőségét, így a Svájcban ténykedő Gosztonyi Péter második világháborús munkáinak megírásához nem csak a kint élő, egykor vezető beosztású honvéd tábornokok, törzs- és

1 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Szollár János m. kir. szakaszvezetővel (Ibrány, 2006. augusztus 30. és szeptember 16.).

2 Nemeskürthy István: *Requiem egy hadseregért*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972.

3 Az ellenállókkal és antifasisztákkal készített interjúk, illetve az általuk készített visszaemlékezések külön archívumba kerültek a Hadtörténelmi Levéltárban, s csak külön engedéllyel lehetett azokat kutatni.

főtisztek, hanem a Magyarországon szolgált német tábormokok és törzstisztek emlékezetét is igénybe vette.

Ezen személyek egy csoportjával Bokor Péter készített interjúkat, amelyet *Századunk* címmel sugárzott a televízió, s Magyarország sikertelen kiugrási kísérletét vizsgálta. A magyar közvéleményre jóval elementárisabban hatott Sára Sándor *Krónika* című dokumentumfilm-sorozata, amely a 2. magyar hadsereg Don menti harcairól szól. A rendező 120 egykori szemtanút szólaltatott meg – a vezérkari tisztektől kezdve a munkaszolgálatosokig – huszonöt részes dokumentumfilmjében, amely 1983-ban került először képernyőre. Moziváltozata *Pergőtűz* címmel volt látható, 80 ezer példányban kinyomtatott szövegkönyvét a megjelenés után pár héttel bezúzták.⁴ A téma húsbavágónak számított, hiszen majd' minden család érintett volt a doni tragédiában, s a 2. magyar hadsereg sorsa kibeszéletlen és lezáratlan téma maradt.

Szabó Péter hadtörténész a következőképp vélekedett a Sára-féle dokumentumfilm fogadtatásáról és hatásmechanizmusáról: „Az akkori politikai vezetés riadalmának egyik nyilvános kiváltó oka az volt, hogy képernyőre kerülhet-e annak bemutatása, hogy egy magyar tizedes és egy orosz – melleleg kémfeladattal megbízott – tanítónő szerelmesek lesznek egymásba. De más problémák is adódtak. A Sára Sándorral készített riportok egyikéből azt is megtudhatjuk, hogy a televízió akkori vezetői meglehetősen sokallták a *Krónika* terjedelmét, mondván, ilyen sokrészes dokumentumfilm-sorozat még a magyar munkásmozgalom történetéről sem készült.

A rendszerváltozást követően már néhányszor – többnyire éjjel – bemutatott monumentális dokumentumfilm-sorozat milliókat készített emlékezésre s önvizsgálatra. A felidézett szomorú események emberpszichológiai tragikumát és morális tanulságát a rádöbbenés erejével szabadította fel.”⁵

Az 1980-as évek második felétől már tágabb mozgásteret kaptak a korszakkal foglalkozó fiatal hadtörténészek. Igaz, technikai háttér nem állt mögöttük, de igyekeztek személyesen elbeszélgetni az egykori katonákkal – főleg tisztekkel, akiknek nagyobb rálátásuk volt a korabeli eseményekre –, s buzdítani őket arra, hogy vessék papírra visszaemlékezéseiket, melyek többnyire a Hadtörténelmi Levéltárba kerültek. Így tett Szabó Péter hadtörténész is, amikor a 2. magyar hadsereg témakörében megkezdte kutatásait.

Előre megszerkesztett kérdőívek alkalmazására az 1980-as évek második felétől került sor. Szakály Sándor a magyar katonai felső vezetés még élő tagjait és a hozzátartozókat kereste meg, Bonhardt Attila a páncélosok terén tette ugyanezt.

A kérdés felmerülhet az olvasóban, miért volt – és van jelenleg is – szükség arra, hogy a második világháborúban részt vett egykori tisztek és honvédek emlékezetét vegyék igénybe a témával foglalkozók? A válasz egyszerű: a levéltári források szűkössége miatt. Tekintettel arra, hogy a második világháborút a vesztesek oldalán fejeztük be, viszonylag kevés írott forrás maradt fent a Hadtörténelmi Levéltárban.⁶

A rendszerváltozás után átértékelődött egész XX. századi történelmünk, így második világháborús szerepvállalásunk is. A nagy, összefoglaló hadtörténeti munkák mellett

4 Tál Gizella – Raffai István (szerk.): *Hol vannak a katonák? Szemelvények a Don-kanyart megjártak vallomásaiból és korabeli hadijelentésekből*. Új Horizont, Veszprém. 2005. 8. old. (a továbbiakban: *Hol vannak a katonák?*); A dokumentumfilm-sorozat „nyers” hangfelvételei a HM Hadtörténelmi Levéltár filmarchívumában vannak.

5 *Hol vannak a katonák?* 9. old.

6 A háború végén a honvédelapolatok felsőbb parancsot kaptak arra vonatkozóan, hogy iratanyagikat semmisítsék meg, nehogy azok az ellenség kezére jussanak. Természetesen ezt nem minden esetben hajtották végre. Az iratok egy része hazakerült, más részét a győztesek – főleg a szovjetek – vitték el hadizsákmányként, s akadt olyan irategyüttes is, amelyet az emigráció mentett ki Nyugatra.

egyre nagyobb igény kezdett el mutatkozni a mikrotörténelem iránt, azaz nagyapáink generációja hogyan élte meg a második világháborút, milyen volt a katonaélet a békehelyőrségben, a keleti hadszíntéren, majd a hadifogságban. Az újabb hadtörténész generáció képviselői már ezen irányban kezdték meg kutatásaikat, s keresték meg a „háborús kisembereket”, készítettek velük interjúkat. Az oral historyt alkalmazó hadtörténészek közé sorolható Ungváry Krisztián (Budapest), Bene János (Nyíregyháza), Illésfalvi Péter (Veresegeház), Hangodi László (Tapolca), Berekméri Róbert (Marosvásárhely), közülük sorolván személyemet is.⁷

A rendszerváltozás után több, addig tabunak számító traumatikus élményt meséltek el visszaemlékezők (pl. holokauszt, kitelepítés, 1956 kollektív traumái), azonban annak ellenére, hogy a hősi halottak hozzátartozóival együtt több százezer embert érintett és ma is érint, a Magyar Királyi Honvédség második világháborús szerepe és helytállása ma is csak részleteiben feltárt.

Hadtörténész kollégáimmal fogtunk bele az ezredtörténeti műfaj újraélesztésébe, mivel a hadtörténelem ezen szelete igen kedvelt volt az 1945 előtti Magyarországon. A levéltári források mellett felhasználtuk az egykori tisztek és katonák szóbeli vagy írásos visszaemlékezéseit, eddig publikálatlan fényképeit. Ezáltal nemcsak a hozzátartozók, hanem a téma iránt érdeklődők is pontos képet kaptak az adott alakulat második világháborús mindennapjairól.⁸

Az interjúalanyokról és az interjúkészítés módszereiről

Az elmúlt 16 esztendő során közel száz második világháborús hadastyánnal készítettem interjúkat, az egykori Magyar Királyi Honvédség szinte minden fegyver- és csapatneméből.

Ha csoportokba kell interjúalanyaimat osztani, akkor két nagyobb kategóriába sorolhatjuk őket, vagyis 1. tisztek és 2. tiszthelyettesek, tisztesek, legénységi állományúak. A két csoport további alcsoportokra osztható:

1/a hivatásos tisztek,

7 Ungváry Krisztián *Budapest ostroma* című, több kiadást (Első kiadás: Corvina Kiadó, Budapest, 1997) is megélt monográfiája nagyban épített az ostromban részt vevő magyar és német katonák, valamint civilek visszaemlékezéseire, illetve interjúira. Bene János a nyíregyházi 12. honvéd gyalogezred egykori katonáival, Illésfalvi Péter a hegyivadászokkal, Berekméri Róbert a székely 27. (könyvű) hadosztály egykori tagjaival, Hangodi László a tapolcai repülővel készített interjúkat.

8 Babucs Zoltán: *„Század vigyázz! Harckocsira!” A jászberényi páncélos zászlóalj a II. világháborúban. Jászsági honvédek a II. világháborúban*. I. kötet. Jász Honvédekért Alapítvány, Jászberény, 2000; *„Megremeg a föld, amerre magyar honvéd lába lép...” – a m. kir. jászberényi 2/III. és 32/III. honvéd gyalogzászlóalj története (1939–1943). Jászsági honvédek a II. világháborúban*. II. kötet. Jász Honvédekért Alapítvány, Jászberény, 2001; Babucs Zoltán – Szmétana György: *„Csillagos ég, merre van a magyar hazám...” Mezőkövesdiek a második világháború forgatagában*. Városi Könyvtár, Mezőkövesd, 2006. Babucs Zoltán – Maruzs Roland: *„Ahol a hősök születnek”. Az egeri magyar királyi „Dobó István” 14. honvéd gyalogezred a második világháborúban*. Püedlo Kiadó, Budapest-Nagykovácsi, 2007; Babucs Zoltán – Maruzs Roland: *„Ahol a hősök születnek”. Az egeri magyar királyi „Dobó István” 14. honvéd gyalogezred története (1920–1945)*. Második, bővített kiadás. Püedlo Kiadó, Budapest-Nagykovácsi, 2007; Babucs Zoltán – Maruzs Roland: *„Jász vitézek rajta, előre!” A jászberényi kerékpáros és harckocsi-zászlóalj története (1921–1945)*. Püedlo Kiadó, Budapest-Nagykovácsi, 2007; Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter: *„Légy győzelmek tanúja...” A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban*. Püedlo Kiadó, Budapest-Nagykovácsi, 2008; Babucs Zoltán – Szabó Péter: *„Szent Istvánal álljuk mindig a vártát.” A székesfehérvári m. kir. „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban*. Püedlo Kiadó, Budapest – Nagykovácsi, 2009.

- 1/b tartalékos tisztek,
- 2/a tiszthelyettesek és tisztések,
- 2/b legénységi állomány.

Az 1. csoporthoz azon tisztek sorolhatóak, akik elvégezték a Ludovika Akadémiát, vagy tartalékos állományból kerültek át a hivatásos állományba. Katonai szempontokat figyelembe véve ők a leginformatívabbak, mivel többségük a Ludovika előtt katonai reáliskolába járt, azaz már tízéves korától katonai közegben nevelődött, gondolkodásmódját és életszemléletét a mai napig is áthatja az egykori alma mater szellemisége. Többségük vezetett hadinaplót, vagy a háború után vetette papírra élményeit. Az interjúk készítésekor különbséget lehetett tenni a hivatásos tisztek között is, vagyis a ludovikások és a „bezapált” tisztek között. Különböző beosztásokat tölthettek be a szakaszparancsnokságtól egészen a zászlóaljparancsnokságig. Tartalékos tisztként szakasz- vagy századparancsnoki beosztást töltöttek be. A harci cselekményekről hasonló módon számoltak be, mint az első csoport tagjai.

A 2. csoporthoz tartozó interjúalanyok informális tudása széles skálán mozogott, több tényezőtől is függve, úgymint akkori rendfokozatától, beosztásaitól, illetve, hogy milyen iskolát végzett katonai szolgálatának megkezdése előtt és 1945 után.

Természetesen nagyon sok múlott az interjúalany szellemi képességein, hiszen az 1990-es évek második felében még nem koptak meg annyira ifjúkori emlékeik, ám ez az elmúlt évtizedben készített interjúkról nem minden esetben mondhatóak el. Az sem elhanyagolható, mennyire foglalkozott az interjúalany a második világháborúval, milyen könyveket olvasott el ebben a témában, mennyire hatott gondolkodásmódjára, saját szerepét hogyan értékelte át. Az egykori tisztek viszonylag pontos emlékezettel rendelkeztek, de a legénységi állomány zöménél visszaemlékezéseiket hangulati elemként lehetett idézni, mivel csak egy-egy dátum rögzült bennük egy-egy eseménnyel párosulva. Az újoncétról, a laktanyabeli katonáskodásról, az országgyarapításokról, a hadifogságba kerülésről és az ottani élményeikről bővebben számoltak be, míg az első vonalbeli szolgálatról csak pár dolgot tartottak érdemesnek arra, hogy elmeséljék.

Érdekes adalékokkal szolgálhatnak esetenként a másodlagos adatközlők, bár az ilyen jellegű közléseket csak fenntartásokkal lehet kezelni. Interjúkészítéseim során olyan eset is előfordult egy alkalommal, amikor a Don-kanyart megjárt interjúalanyom csak eldöntendő kérdésekre volt hajlandó válaszolni, s helyette felesége „vette át a szót”. Akadt olyan interjúalanyom is, akit nagyon zavart a diktafon, s helyette inkább arra vállalkozott, hogy írásban válaszoljon a kérdéseimre.

Az interjúalanyok felkutatása többféle módon történt. Televízió-, rádióhirdetések mellett az írott sajtóban is jelentek meg felhívások, melyekben egy-egy alakulat még élő katonáit kerestük. A televízió és rádió olyan műsoraiban hangzottak el a felhívások, melyeket az idősebb korosztály figyelemmel kísért.

Az első beszélgetés alkalmával rövid életinterjú készíttettem az interjúalannal, s természetesen hagytam, beszéljen arról, ami számára érdekes. Ez kb. egy-másfél órát vett igénybe. A következő találkozáskor már célirányos kérdéseket tettem fel háborús élményeiről, mely aztán több alkalomra elhúzódott, s egyes részleteket, történeteket többször is elmeséltettem az illetővel. A „hólabda módszer” alkalmazva, miután személyesebbé vált az interjúalannal a kapcsolat, megkérdeztem, vannak-e még élő bajtársai, tartja-e velük a kapcsolatot. Természetesen minden esetben ők „továbadták a drótot”, felhívták bajtársaikat, s közölték, van egy fiatal hadtörténész, aki az alakulatuk történetét kutatja, nyugodtan beszélhetnek vele, nem olyan, mint a „komcsik”, vagyis nemzeti érzelmű és megbízható.

Miután úgyszólván unokájukként kezelték, előkerültek a fényképek, korabeli naplók, melyeket javarészt még a családjuk sem látott. A fényképeknél minden esetben megkérdeztem, kik vannak rajta, mikor és hol készült – így egy-egy alakulattörténet jóval

emberközpontúbbá vált, mert az interjúalanyok többségének volt fényképe. Olyan eset is adódott, amikor felkérésemre megírta az interjúalany visszaemlékezését.

Bajtársi közösségek esetében könnyebb dolgom akadt, így az egyes ludovikás évfolyamoknál (pl. 1938-as és 1941-es avatásúak), a jászberényi páncélos tisztek asztaltársaságánál, vagy a székesfehérvári 3. honvéd gyalogezred tisztjeinél. A rendszeres időközönként megtartott találkozókön lehetett a legjobban interjúalanyokat találni, mivel saját környezetükben, egykori bajtársaik között voltak, s idegent nem fogadtak be maguk közé, így engem „sajátjukként” kezeltek.

Egy-egy rendezvény (emléktábla-avatás, Hősök Napja, kiállítás, konferencia) is szolgálhatott érdekes pillanatokkal. Amikor 1999 őszén rendeztünk bajtársi találkozót a jászberényi páncélosok számára, az öregurak között feltűnt egy kipödört bajszerű, öreg parasztember. Mivel nem ismertem, odamentem hozzá, s bemutatkoztam neki. – Rusvai Károly vagyok – mondta. – Nincs itt a Basó főhadnagy úr? – erre odavezettem Basó Jóska bátyámhoz, s erre Rusvai Károly szabályosan lejelentkezett nála: – Főhadnagy úr! Rusvai Károly tartalékos páncélos őrzvezető alázatosan jelentkezem! – Aztán könnyes szemmel ölelték meg egymást. Kiderült, hogy 1944-ben Rusvai őrzvezető Basó József főhadnagy tisztí legénye volt, s 1944 késő ősze óta nem látták egymást.

Az interjúalanyokkal döntő többségében napi kapcsolatban állok, szinte családtagként kezelnek, s nemcsak háborús élményeiket, hanem más, akár napi szintű dolgokat is elmesélnek. Sajnos életkorukból adódóan interjúalanyaim jócskán 90 év felett járnak, s tapasztalatból mondható, hogy sorra-másra térnek meg a „legfelsőbb égi hadúrhoz”. Több esetben is előfordult, hogy az elhunyt interjúalany temetésén – családja felkérésére – nekem kellett búcsúztatót tartani, mert jobban ismertem az elhunyt életútját, mint saját rokonsága.

A felvett interjúkból két momentumot szeretnék jobban kiemelni. Az egyik az újoncélet, amelyre mindenki szívesen emlékezett vissza, természetesen más-más érdekességet ragadva ki az átélt élmények közül, a másik pedig a háború velejárója, a halál. Ez a kérdéskör az, amelyre az interjúalanyok közül csak nagyon kevesen voltak hajlandóak válaszolni.

Újoncélet legénységi szemmel

A sorozáson bevált legények zöme 21 éves korában vonult be tényleges katonai szolgálatteljesítésre. Újonckorukban hamar átestek az ún. kitolásokon, ám ezekre sem negatívan emlékeztek vissza interjúik során.

Szeverényi István, mint trombitás zenénövendék 1939. augusztus 1-jén került a kecskeméti 7. gyalogezred zenekarába. Újoncidejéről így emlékezett meg: *„15 évesen beöltöztem hát katonai ruhába. Az 50 fős ezredzenekarban nyolcan voltunk zenénövendékek. Kemény katonai fegyelem jellemezte napjaimat. Ébresztő, reggeli torna, reggeli, alapkiképzés, a kiválasztott hangszereken rendszeres gyakorlás, zenekari próba. Főleg katonai indulókat gyakoroltunk, de rendszeresek voltak az opera, operettek zenekari próbái is. (...) Külön élmény volt az ezredzenekar részvételével rendezett katonai díszelgés, a magasabb szintű előljáró tiszteletére rendezett fogadás, a lakosság széles rétegét szórakoztató térszene gyakorisága. Kezdtém büszke lenni katonai pályámra, hisz 15-16 évesen fess katonai egyenruhában, jómagam is tiszteletnek örvendezhettem (...)”⁹*

Kovács Antal tartalékos őrzvezető 1939. február 1-jén vonult be tényleges katonai szolgálatteljesítésre a gyulai 2/III. zászlóaljhoz. Fogadtatásukról és kiképzésük menetéről a

⁹ Magnetofonszalagra vett beszélgetés Szeverényi István m. kir. szakaszvezetővel (Kecskemét, 2008. március 5.).

következőket őrizte meg emlékezetében: „Már úgy fogadtak bennünket a vasútállomáson. Egy szakaszvezető meg egy tizedes volt az állomáson, azok vezettek minket. Nótaszóval kellett bemennünk a József főherceg laktanyába, ládával a vállunkon vagy a kezünkben. No, mondták, meggyűttek a jászbirinyi bicskások. Tudták Gyulán, hogy bicskások a birinyi legények! A laktanyában osztottak szét bennünket. Én a 7. századhoz kerültem és hamar beöltöztettek. Megkaptuk aztán a hathetes kiképzést. Jött a tavasz, kezdődtek a menetgyakorlatok. Mi gyalog mentünk a világ végire is. Én nagyon szerettem katonának lenni, nagy volt a becsületünk, bár nagy szigorúság volt. Öröm volt hát vitéz úrnak lenni.”¹⁰

Az újonckiképzés számos kitolással járt, amelyet majd minden „bundás baka” megtapasztalt. Kovács Antal az egyik ilyen esetről számolt be: „A Gyula melletti Koporsótetőtanya körül sáros időben gyakoroltunk, ott fektettek meg minket újonckorunkban. Feküdj! Fel! Hasra! – hangzott a vezényszó. Én igyekeztem odébb dobni magam, nehogy a pocsolójába fekédjek, de nem volt mese. A tizedes úr rálépett a szerelvényemre és belenyomott a tócsába. Aztán mikor bevonultunk délelőtt 11 órakor, én nyitottam be elsőnek a körletünkbe. Hát, szétdobálva minden, fölforgatva az ágyak, minden szanaszét! Én valami cifrát mondtam, amit meghallott a szobaparancsnok. No, mondta, 10 perc múlva szobarend! Kovács! Maga odamegy a sarokba és addig veri a fekédjöt, míg szobarend nem lesz! Megszámoltam, a többiek amíg pakoltak, 72 szabályos fekédjöt csináltam.”¹¹

Az alapkiképzés lezárását követően Kovács Antal jelentkezett századkürtösnek. A kürtöskiképzés érdekes körülményeiről így emlékezett vissza: „Megyeri Géza őrmester úr tanított bennünket. A délelőtti foglalkozás után kimentünk egy kis erdőbe gyakorolni. De nem ment mindjárt a kürtölés, meg kellett szokni, meg jó tudó kellett hozzá. Ha falsot fúj az ember, a Megyeri őrmester úr mindjárt hasba lökte, csak úgy nyögött az ember. De meg kellett tanulni. Ez három hétig tartott. Utána beosztottak századkürtösnek. Ketten voltunk kürtösök a századunknál. Lejártunk a kapu alá takarodót, ébresztőt fújni, szolgálatban a készültséget hívták.”¹²

A későbbiek folyamán behívott jászberényi újoncok is hasonló élményekről számoltak be. Dalmadi István csapatcsendőr tizedes, aki 1940. december 2-án vonult be katonai szolgálatának megkezdésére, a következőket őrizte meg emlékezetében: „Ébresztő után hideg vizes lavórból tisztálkodtunk. Következett a félmeztelen csukló, utána nagyon gyorsan megittuk a 3 deci tejeskávéét. Utána kivonultunk, és fél tizenkettőkor vonultunk be a laktanyába. Kitűnő ebédeink voltak, sűrű levesek, jó sok hússal. Nem evőcsészéből, hanem porcelántányérból ettünk. Ami azért is volt jó, mert nagyon könnyen el lehetett mosni. Kiképzésre a Cserőhalomhoz jártunk ki nótaszóval. Szerettünk énekelni, könnyebb is volt menetelni.”¹³

Kovács Lajos határvadász szakaszvezető 1941. október 13-án vonult be a 2/7. puskász századhoz. Alapkiképzésükről így emlékezett vissza: „Idegenlégiós zászlóaljnak hívtak minket, mert igen nagy volt a fegyelem. Itten nem lehetett csinálni „ballépést” megtorlás nélkül. Az Új laktanyában alaki kiképzés folyt: jobbra át, balra át, tisztelegj, díszmenet, tagozott menet, puskafofások. Amúgy többnyire a Cserőhalomnál elterülő katonai gyakorlótérre vonultunk ki gyalogmenetben. Időnként repülőgépet vezényeltek, és akkor be kellett ugrani az út menti árokba. Aztán volt gyalogsági támadás vagy géppuskatűz. Úgyhogy voltak újoncélmények. A gyakorlótéren a rendes kiképzés folyt, melynek célja

10 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kovács Antal m. kir. tartalékos őrvezetővel (Jászberény, 1996. május 28., június 27. és július 4.). (A továbbiakban: Kovács Antal-interjú.)

11 Kovács Antal-interjú.

12 Kovács Antal-interjú.

13 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Dalmadi István m. kir. tizedessel (Jászberény, 1998. február 14. és 20.). (A továbbiakban: Dalmadi István-interjú.)

volt, hogy harci kiképzésben részesüljünk. Voltak ám kitolások is! Rajos Mihály szakaszvezető úr volt a szobaparancsnokunk. Reggelente elkiáltotta magát: Ébresztő! Föl! A vezényszó után mondta: Szappan, törülköző, fogkefe. Fogkrém, pohár! Az ajtónál gyülekező! Mire hármat számolok, mindenki ott van! És számolt: egy, kettő, fél három, háromnegyed három – nagy csattogás közben, ugye – öt perc múlva három. Aki nincs ott, annak géppuskátűz! És akkor mindenkinek – még akik az ajtónál voltak – le kellett feküdni az ágyak közé, ahová fért.¹⁴

Ahogy a tartalékos tisztjelöltek látták

A tartalékos tisztjelöltek újoncideje hasonló volt, mint a tényleges honvédeké. A székesfehérvári 3. honvéd gyalogezred tisztjeinek interjúiból választottam pár jellemző részletet. Az 1940. december 2-án tényleges katonai szolgálatát karpaszományosként megkezdő Smohay Ferenc az alábbiakban emlékezett meg kiképzési időszakának kezdetéről: „Az újoncok a katonaládákkal gyülekeztek az udvaron. Volt az udvaron pár tiszt és szőlítették az embereket, a géppuskásokhoz és a puskásszázadokhoz. A karpaszományosokat külön szobába gyűjtötték, de a mellékhelyiségek és a folyosó takarításán kívül mindent meg kellett csinálnunk. Meg kellett tömniünk a szalmazsákot, mégpedig sarkosra. A ruhaosztáskor a raktáros csak dobálta ránk a ruhákat és a felszerelést, utána kellett egymás között a kisebb-nagyobb holmikat cserélnetni. Ugyanolyan felszerelést kaptunk, mint a legénység. Megesett, amikor gyakorlatról hazamentünk, hogy fel volt forgatva az egész körlet, összedobálva minden, aztán öt percen belül mindent a helyére kellett tenni.”¹⁵

Szádvári János főhadnagy karpaszományos időszakának hétköznapjaira a következőképpen emlékezett vissza: „A karpaszományosok külön két rajba voltak beosztva, és állítom, amit alaki kiképzésben meg lehetett tanulni, azt megtanították velünk. A koszt reggelenként feketekávé volt és hozzá marmaládé, vagy egy darab kolbász, vagy egy darab szalonna. A gyakorlótérre kivonultunk, ebéd az egy óraker volt. Egy péklegény megtudta a kapuőrsegtől, hogy melyik század hová vonult ki, s akkor a kerékpárjára ült és nagy kosárral a hátán elindult a gyakorlótérre, és amikor meglátta a parancsnok, pihenőt rendelt el és vásárolhattunk tőle. Nem nagy zsoldót kaptunk, de azért jutott arra – aki beosztotta –, hogy ilyenkor lehetett péksüteményt venni. Ez sokat jelentett, így aztán kibírtuk 13 óráig. Akkor elég jó ebédek voltak: babgulyás, khaki főzelék, azaz sárgaborsó főzelék. Díszebéden két fogás volt, így a leves után kirántott hús, két deciliter bor és sütemény. Vacsorára aztán feketekávé és hozzá valami. Az ébresztő 6 óraker volt, utána csukló, vagyis reggeli torna. A kürtös elfújta az ébresztő jelet, lent a laktanyaőrsegnél, a napos tizedes pedig minden szobába bekurjantott, hogy ébresztő! Akkor már pattanni kellett, gyorsan az ágyat rendbe tenni, beugrani a nadrágba, bakancsba és lefele az udvarra. Utána mosakodás a folyosón lévő betonvályúnál. Ott gyorsan megmosakodott a hideg vízben az ember, aztán rendesen felöltözni és reggelihez sorakozó! Délután öt óra körül volt a parancskihirdetési foglalkozás volt, addig pihenő. Ez gyakorlatokból állt, itt a napos tiszt megmozgatta a népet: jobbra át, balra át, mente, hátraarc, díszmenet, melyet úgy verünk, hogy porzott a laktanya udvara! Amikor ez megtörtént, felsorakozott a század és akkor jött

14 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kovács Lajos m. kir. szakaszvezetővel (Jászberény, Újerdő-tanya. 2001. május 6.).

15 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Smohay Ferenc m. kir. tartalékos zászlóssal (Székesfehérvár, 2009. január 22.).

*a parancskihirdetés. Utána oszlj volt, majd megtörtént a laktanya és körlet, a ruházat és a fegyverzet rendbetétele.*¹⁶

A különböző enyhébb vagy durvább kitolások – még a legmozgalmasabb háborús évek alatt is – az újoncidőszak legemlékezetesebb eseményei közé tartoztak. Dr. Pajor János tartalékos hadnagy az alábbi őrizte meg emlékezetében: *„A Sóstó is egy kedvelt gyakorlólé hely volt. Ott vert bennünket az eső, Rózsa János szakaszvezető úr ekkor kiadta a parancsot: irány a Prohászka templom tornyán a kereszt! Mire egy jó nagy tócsa közepébe értünk: fogadás jobbról! És csattogtunk szanaszét a sárban. De a kitolás nem itt kezdődött. Beértünk a kisgyalogságiba, leszereltünk. Újabb parancs: öt perc múlva sorakozó, díszben! A végig sáros, vizes és holtfáradt társaságnak ezalatt kellett csodát művelnie, de megtettük.*¹⁷

„Vagy ő, vagy én”

A háború örök velejárója a közelharc és az emberhalál. Erre mindenki másképp emlékezett vissza. Ha az amerikai hadsereg vietnami fiaskója előttünk van, jól tudhatjuk, hogy az a generáció, amely részt vett a hátszág által elítélt küzdelemben, hazatérve nem találta a helyét. Sokan kábítószerezé válogókká váltak vagy öngyilkosságot követtek el. Oliver Stone filmjei is ezen példákat mutatják be. A „vietnami szindróma” megmutatta, minél tanultabb a katona, annál nehezebben tudja a háborúban törvényesített gyilkosságot feldolgozni önmagában. A második világháború kapcsán ez nálunk is megfigyelhető. Akár hivatásos, akár tartalékos tiszt volt a visszaemlékező, az emberhalált és annak traumáját a mai napig magában hordozza, s ezen esetben is jól megfigyelhető, minél iskolázatlanabb a katona, annál egyszerűbben tudta magában feldolgozni ezt az élményt.

Természetesen az sem elhanyagolható körülmény, hogyan történt a tusa. Az ember-ember elleni harc másként hagyott nyomot az egykori résztvevőben, mint az, amikor nagyobb távolságból, sorozatlövő vagy tüzérségi eszközzel semmisítették meg az ellenséget. Kezdetben interjúalanyaimnak feltettem a kérdést: öltek-e embert? Ilyenkor nemmel válaszoltak, de későbbi beszélgetéseink során előbb-utóbb előkerült egy-egy ilyen élményük.

Erre hoznám a következő példákat:

Szabó Zoltán próbaszolgálatos zászlós, a 7/1. puskásszázad IV. szakaszának parancsnoka a következőkben idézte fel az Uriv melletti, 1942. szeptember 9-én lezajlott támadás mozzanatait, melynek során egyik tiszttársa elesett: *„Mi is lementünk minden baj nélkül a völgyig, ott voltak az épületek, akkor Szabó Laci (tartalékos zászlós, I. szakaszparancsnok) hirtelen kezdett engem jobbról megelőzni, elébem vágott, majd azt mondta, parancsot kapott, hogy a 3-as erdőig el kell jutni. Jó, akkor gyerünk! Ő ment előttem, akkor bukkantunk rá az oroszokra, akik megadták magukat. Akik nem, azt lelőtték. És tiszta volt minden. Menjünk előre! (...) Az I. szakasznak nagy volt a vesztesége, akkor rendelték előre a II., a III. szakaszt, a IV. szakaszt az én vezetésemmel. (...) Elindultunk, mentünk kb. 500 métert előre, akkor már összekeveredve a két szakasz. (...) Hirtelen olyan tüzet kaptunk, hogy le köllött vágódni. Azután mozdulni se lehetett! Aki kidugta az orrát, már lőtték. (...) Tizenegy óra felé még mindig ott voltunk mozdulatlanul, akkor Szabó Laci megunt, föltérdelt távcsővel, abban a*

16 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Szádvári János m. kir. hivatásos főhadnaggal (Jászberény, 1996. január 17., 24., 31., március 6. és április 25.).

17 Magnetofonszalagra vett beszélgetés dr. Pajor János m. kir. tartalékos hadnaggal (Velence, 2008. november 24.).

pillanatban lövést kapott a hasába és ott rögtön teljesen kész lett! A legénye egy sátorlapra fektette, próbáltuk bekötözni, lehetetlen volt!”¹⁸

A Don-kanyart megjárt Dalmadi István tizedes, a jászberényi 32/7. puskásszázad csapatsendőre egy szovjet támadás kapcsán ezeket idézte fel: *„Ott voltunk a Don partján a lövészárokban. Iszonyú pergőtűzet kaptunk, a fejiünket ki sem mertük dugni az árokból. Én ekkor feltűztem a szuronyomat a puskámra és az árokban kuporogtam. Aztán megindultak a ruszki ordibálva és egyszer csak egy Iván jelent meg felettem. Pontosabban beleugrott az árokba, rá a kezemben szorongatott szuronyos puskára és aztán felnyársalta magát. A szuronyom beszorult a bordái közé, így belelöttem, hogy kihúzhassam belőle. Eszembe jutott, mielőtt kimentünk a frontra, kiköszörültek a szuronyokat, mi csak neveltünk rajta. Azt gondoltuk, ez nem olyan háború már, mint amilyenben az apáink voltak. Aztán mégis ez mentette meg az életem. Vagy ő, vagy én!”¹⁹*

Neszmélyi Endre százados – 1942-ben főhadnagy – a jászberényi 32/9. puskásszázad parancsnokaként a Donnán vett részt egy vállalkozásban 1942 augusztusában. Erről így emlékezett: *„Kérdezted, öltem-e embert? Erre nem válaszoltam. Később az egyik kis unokám is kérdezte, neki is nemet mondtam. A valóságban: igen. Mentünk a Cszima-kiszögellés elleni vállalkozásra. Nyakamban lógott a Schmeisser géppisztolyom. Egyszer csak előttem, úgy 8-10 méterre felpattant egy bekötözött, fiatal szovjet katona, célzásra emelt puskával. Kivert a víz, az ujjamba beleállt az ideg, kezem-lábam remegett az adrenalintól, s kilőttem rá az egész tárat. Még élt, amikor visszajöttünk, de aztán meghalt. A vállalkozás utáni este nem tudtam aludni. Kifeküdtem a századparancsnoki bunkerem elé, néztem a csillagos eget és hálát adtam a Jóistennek, hogy ezt megúsztam. Azóta is van, hogy ezzel a szerencsétlen gyerekekkel álmodom!”²⁰*

Medve Pál alabárdos testőr őrmester – aki önként jelentkezett frontszolgálatra, Delacasse Gábor testőr őrmester bajtársa a következőkben számolt be barátja hősi haláláról: *„(...) január 18-án érkeztem meg szakaszom maradékával Goncsarovkára, ahol iszonyú nagy volt a pánik, és az oroszok már bekerítették a falut. Önkénteseket kerestek (...) Itt találkoztam Gábor barátommal és csatlakoztam hozzá katonáimmal. A feladatunk az volt, hogy a falu szélső házait tisztítsuk meg az oroszoktól. Megközelítettük az egyik házat. Gábor volt elől, mögötte két embere fedezte. Ahogy belökte az ajtót, a sisakján keresztül fejlődést kapott és meghalt. Megdühödöttünk és kézigránátokat vágunk be a ház ablakain és a bentlévőket elnémitottuk. Barátomat nem tudtuk eltemetni, ezért kézigránátokkal rárobbantottuk a házat. Később, amikor sebesülten hazatértem, özvegy édesanyját én kerestem fel a szomorú hírrel, odaadtam neki Gábor dögcéduláját és a nála talált dolgokat.”²¹*

Vitéz Fésűs Máttyás továbbszolgáló zászlós, mint a székesfehérvári 3/7. lövészszázad szakaszparancsnoka, 1944. szeptember 27-én délután 15 óra 30 perckor Beniowánál aknatalálát következtében hősi halált halt. A mellette védőállásban lévő 3/5. lövészszázad parancsnoka, vitéz Bodó István hadnagy az alábbiakban számolt be erről a tényről: *„Védőállásban voltunk, Matyji tőlem 20 méterre. Sok veszteségünk volt, de katonáink rendki-*

18 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Szabó Zoltán m. kir. próbaszolgálattal zászlóssal (Kecskemét, 2008. február 20.).

19 Dalmadi István-interjú.

20 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Neszmélyi Endre m. kir. hivatásos századossal (Budapest, 1998. február 3–4.).

21 Magnetofonszalagra vett beszélgetés Medve Pál m. kir. testőr őrmesterrel (Jászberény, 1997. február 17.).

vül fegyelmezetten viselkedtek. Az oroszok támadását hatalmas aknavetőtűz vezette be. (...) Az előttem lévő fán Matyi keze, ő maga sehol. Telibe kapott egy aknát.”²²

A magyarországi harcokban részt vevő vitéz Váradi János tartalékos zászlós, a jászberényi 1/8. vegyes harckocsiszázad könnyűharckocsi-szakaszparancsnoka egy ellenséges gyalogsági támadás feltartóztatására így emlékezett vissza: *„Egy nagy cukorrépa-táblában legnagyobb megdöbbenésünkre állva jöttek az orosz egységek (...) Nyolcvanan-százan lehettek, még a géppisztolyukat se lőirányba tartották, hanem csak a vállukon. Mit mondjak? Erősen illuminált állapotban voltak. Toldi harckocsiszakaszomnak kiadtam a parancsot: Géppuskákkal tűz! Megszólaltak a Gebauerek és szörnyű volt nézni, ahogy a közeledőket derékban szaggatták szét a lövedékek! Ezután a tanult harceljárásnak megfelelően, a fedezékben megbújtakak hernyólánccainkkal tapostuk a földbe (...) Szörnyű volt, de meg kellett tenni! Hányinger kerülgetett mindannyiunkat, napokig rá sem mertünk nézni a harckocsik lánctalpaira, az étel nem ment le a torkunkon.”²³*

Immár másfél évtizedes interjúzási tapasztalattal a hátam mögött állítom, hogy a kollektív traumák feldolgozása egyéni életutak összegyűjtésével és értelmezésével hozzásegít bennünket ahhoz, hogy jobban megértsük a múltat s azt, hogy nagyapáink generációja milyen értékek segítségével élte túl a háborús viharokat.

²² Magnetofonszalagra vett beszélgetés Bodó István m. kir. hivatásos hadnaggyal (Budapest, 2009. március 18.).

²³ Magnetofonszalagra vett beszélgetés vitéz Váradi János m. kir. tartalékos zászlóssal (Jászberény, 1998. július 25. és szeptember 19., 1999. október 1.).